

Key words: *identification, imitation, infection, categorization, competitive victimhood, conflict, conformity, psychological mechanisms, rationalization, suggestion*

Гарькавець Сергій Олексійович – доктор психологічних наук, професор, професор кафедри психології та соціології Східноукраїнського національного університету імені Володимира Даля (м. Северодонецьк).

УДК 159.954

Дворніченко Л. Л.

ПСИХОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ КРЕАТИВНОСТІ МАЙБУТНІХ ПСИХОЛОГІВ - КОНСУЛЬТАНТІВ

У статті наведено результати дослідження психологічних особливостей креативності студентів майбутніх психологів-консультантів. Акцентується увага на відмінностях у тлумаченні понять «творчість» та «креативність». Показано, що студенти різних років навчання мають статистичні відмінності у рівні розвитку креативності.

Крім того встановлено, що між індивідуально-типологічними характеристиками особистості та показниками розвитку креативності існує взаємозв'язок. З'ясовано, що дисциплінованість, а не спонтанність як потурання своїм бажанням та залежність від настроїв, позитивно позначається на рівні розвитку креативності в навчальній діяльності. Доведено, що чим нижчими є показники самостійності, тим більш ймовірним буде розвиток схильності до ризику, складності у пізнанні нового та гнучкості у вирішенні творчих завдань.

Встановлено, що серед показників творчого мислення існують відмінності в їх прояву в залежності від рівня професійної підготовки. Так швидкість як показник творчої продуктивності особи є однією з найменш розвинених здатностей студентів-випускників. Разом з тим, оригінальність в їхній діяльності істотно відрізняється ступенем прояву у порівнянні з показниками студентів початкових курсів. Тож брак швидкості реагування і творчої активності на останніх курсах навчання у ВНЗ компенсується розвиненістю одного з найважливіших показників креативності – оригінальністю,

Визначається специфічність підготовки психологів консультантів та підкреслюється необхідність розробки моделі розвитку креативності у майбутніх психологів-консультантів у процесі професійного навчання.

Ключові слова: *психолог-консультант, креативність, творчість, показники творчого мислення: швидкість, гнучкість, оригінальність, розробленість.*

Постановка проблеми. Розвиток творчої особистості майбутніх фахівців є актуальною проблемою сучасної психологічної науки та практики, оскільки від її вирішення значною мірою залежить якість професійної підготовки й майбутньої діяльності студентів. Українське суспільство має гостру потребу у творчо працюючих практичних психологах, які усвідомлюють свою креативну суб'єктність і виявляють її у професійній діяльності.

На сучасному етапі активного реформування української освіти перед ВНЗ постала важлива проблема активізації творчого потенціалу особистості студентів

шляхом упровадження інноваційних засобів розвитку їх креативності, оскільки домінанта творчості особистості стає фактично обов'язковою складовою професійної освіти на різних етапах.

Однак академічний характер підготовки психологів, що притаманний сучасним освітнім практикам, не в змозі забезпечити розвиток креативних здібностей студентів. Як наслідок - випускники вузів мають достатній об'єм спеціальних знань, професійних вмій і навичок, володіють свободою у виборі форм і методів роботи, однак відчують ускладнення у прийнятті й виконанні оперативних рішень у нестандартних ситуаціях якими насичена діяльність психолога-консультанта.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У структурі особистості практичного психолога багато дослідників визначають креативність як професійно важливу складову й критерій професіоналізму (М. В. Бадалова, Н. І. Дунаєва, Н. Б. Завініченко, А. К. Маркова, Р. В. Овчарова, Н. І. Пов'якель, В. Д. Потапова, О. П. Саннікова, Є. Є. Сапогова, Т. С. Яценко та ін.). Дослідження феномена креативності практичних психологів дає можливість подальшого вивчення умов його розвитку саме на етапі професіоналізації майбутнього фахівця в системі ВНЗ. У зв'язку з цим виникла необхідність проведення емпіричного дослідження психологічних особливостей креативності як окремого явища, так і як умови його формування.

Мета статті – розкрити психологічні особливості креативності майбутніх психологів-консультантів на різних етапах професійної підготовки.

Виклад основного матеріалу і результатів дослідження. В психологічній літературі, що присвячена креативним характеристикам особистості, часто як синоніми використовуються поняття «креативність», «творчість», «творчі здібності», «творче мислення». Це пов'язано з тим, що аналога в російській та українських мовах цьому слову немає. У буквальному перекладі українською креативність означає «творческість». Як зазначає С. С. Степанов, термін креативність набув у вітчизняній психології значного поширення, майже витіснивши словосполучення творчі здібності [3]. Ці поняття тільки на перший погляд здаються синонімічними, що викликає сумніви у доцільності введення іншомовного терміну. Однак креативність правильніше визначати не стільки як певну творчу здібність або їх сукупність, скільки як здатність до творчості, можливість чи спроможність.

Саме таке визначення ми знаходимо у «Сучасному психологічному словнику»: « Креативність (англ. *creativity*) – творчі можливості (здібності) людини, які можуть проявлятися у мисленні, почуттях, спілкуванні, окремих видах діяльності, характеризувати особистість в цілому і/або її окремі сторони, продукти діяльності, процес їх створення» [2, с. 192]. Крім того, на креативність досить рідко відображується в тестах інтелекту та академічних успіхах. Навпаки креативність визначається не стільки критичним ставленням до нового з точки зору досвіду, що має людина, скільки сприйнятливостю до нових ідей [1, с. 299].

Вважаємо за необхідне для порівняння надати визначення творчості та творчих здібностей. Слід зазначити, що класично в психологічній науці до визначення творчості існує три підходи. Це творчість у вузькому сенсі: «людська діяльність, що породжує щось якісно нове, те, що ніколи раніше не було і має суспільно-історичну цінність». Так Л.С.Виготський зазначав, що «творчість є доля небагатьох обраних людей, геніїв, талантів, які створили великі художні твори,

зробили великі наукові відкриття, винайшли які-небудь удосконалення в галузі техніки» [1, с. 299].

Що до другого визначення творчості в більш широкому розуміння, то його зазначають як усяку практичну або теоретичну діяльність людини, в якій виникають нові (по відношенню до суб'єкта діяльності) результати (знання, рішення, способи дій, матеріальні продукти). Крім того існує ще третя точка зору, що «творчість є не тільки феномен людської діяльності, але й наприклад поведінки тварин, і навіть атрибут матерії (за А. Я. Паномарьовим)», однак Б. П. Міщеряков підкреслює, «що будь-який продукт розвитку можна розглядати як творчість, однак не слід ототожнювати з творчою діяльністю в психологічному сенсі» [1, с. 649].

Отже, головна різниця в розумінні творчості і креативності складається в тому, що творчість більшість дослідників розуміють, перш за все як, діяльність. А креативність розглядається через поняття спроможності, можливості і здібностей, тобто потенціалу.

Аналіз історії розвитку творчості та креативності дозволяє сказати, що спроби зрозуміти феномен креативності має давню традицію, у її витоків стоять античні філософи. Ці, спроби схожі на «організація своєрідного хаосу» (В.Моляко), однак всі вони про нову організацію діяльності, а значить про нову особистість, оскільки особистість принципово пов'язана з її творчим потенціалом, креативністю та їх неодмінною реалізацією у конкретній діяльності.

Одними з головних параметрів креативності визначають: оригінальність, семантичну гнучкість, образну адаптивну гнучкість, здатність народжувати нові ідеї в нерегульованих умовах.

Для визначення психологічних особливостей креативності майбутніх психологів-консультантів ми використали стандартизовані опитувальники та проєктивні методики, що дозволили діагностувати особливості креативності у студентів-психологів: тест «Діагностика вербальної креативності» (С. Медник), проєктивна методика «Неіснуюча тварина» (М. З. Друкаревич), Тест креативності: субтести «Незакінчені малюнки» та «Повторювані лінії» (П. Торенса), Методика вивчення особистісних креативних здібностей (Є. Є. Тунік), багатофакторний особистісний опитувальник (Р. В. Кеттел). Крім того був розроблена анкета, яка спрямований на з'ясування позауніверситетської навчальної активності студентів (відвідування майстер-класів, семінарів, веркшопів, та ін., які проводять психологи і психотерапевти міста). Вибірку респондентів склали студенти II – VI курсів спеціальності «Практична психологія» навчально-наукового інституту педагогіки і психології Сумського державного педагогічного університету імені А.С.Макаренка. Загальна кількість досліджуваних – 60 осіб у віці від 17 до 24 років.

Після психодіагностичного обстеження ми отримали очікувані потенційні зв'язки креативності з індивідуально-психологічними властивостями особистості, а також рівнем професійної підготовки.

Проаналізувавши результати діагностики за багатофакторним особистісним опитувальником Р.В. Кеттела нами були відібрані фактори які є складовими або впливають на розвиток креативності, а саме А (відкритість, замкнутість); В (загальний рівень інтелекту); С (емоційна стійкість); G (виражена сила Я – безпринципність); М (рівень розвитку уяви); N (динамічність.); О (спокій-тривожність); Q2 (самостійність-навіюваність);).

За результатами вивчення достовірностей відмінностей за шкалами багатфакторного особистісного опитувальника Р.В. Кеттела з'ясовано, що достовірні розбіжності між групами студентів II, IV, та VI курсів існують за такими факторами: інтелект ($p=0,068$), вираженість сили Я ($p=0,002$) та спокій-тривожність ($p=0,042$).

Найбільш вираженим фактор В виявився у студентів третього курсу навчання з одночасним яскравим проявом сили власного Я (фактор G). Наймолодші з опитаних студентів демонструють низькі показники за фактором, що визначає боязкість-сміливість (Н), які, парадоксальним чином, узгоджуються з високими показниками середнього рангу за фактором спокій-тривожність (О). За фактором, який визначає ступінь розвитку уяви як природної здатності (фактор М) найменші значення продемонструвала група студентів-початківців. У той же самий час ці самі студенти виявляють найбільшу серед опитаних схильність до гнучкості (фактор Н).

За методикою вивчення особистісних креативних здібностей (Є.Є. Тунік) відмінності на рівні тенденції між досліджуваними групами знайдено за показником схильності до ризику ($p=0,06$). Статистично достовірних відмінностей за іншими досліджуваними параметрами не виявлено.

Аналіз розбіжностей у показниках образної креативності (субтести «Незакінчені малюнки» та «Повторювані лінії» П. Торенса) визначив існування статистично достовірних відмінностей за параметрами «Швидкість» та «Оригінальність» (див. табл. 1).

Таблиця 1

Показники значущості статистичних відмінностей за шкалами субтестів методики П. Торенса

Статистичні критерію	Шкали опитувальника				
	Швидкість	Гнучкість	Оригінальність	Розробленість	Опір до замкнутості
Хі-квадрат	10,232	,732	9,867	,743	,827
p-рівень	,006	,693	,007	,690	,661

Показники середніх рангів за шкалами субтестів (швидкість, гнучкість, оригінальність, розробленість, опір до замкнутості) засвідчують існування відмінностей на високому рівні статистичної значущості за першим параметром між представниками молодших курсів та студентами випускних курсів. Отже, швидкість як показник творчої продуктивності особи є однією з найменш розвинених здатностей студентів-випускників. Разом з тим, оригінальність в їхній діяльності істотно відрізняється ступенем прояву у порівнянні з показниками студентів інших досліджуваних груп. Тобто, брак швидкості реагування і творчої активності на останніх курсах навчання у ВНЗ компенсується розвиненістю одного з найважливіших показників креативності – оригінальністю, що свідчить про самобутність, нешаблонність, особливості творчого мислення студентів на етапі завершення професійної підготовки.

За результатами порівняльного аналізу, представленого на рис. 1., засвідчується, що студенти третього курсу лідурують за такими показниками, як швидкість та гнучкість, з одночасним відставанням від своїх майбутніх колег у

розвиткові таких якостей творчої активності, як оригінальність та розробленість нових ідей. У студентів початкових курсів переважає розвиненість опору до замикання, що характеризує здатність тривалий час залишатися відкритим новизні і різноманітності ідей, досить довго відкладати ухвалення остаточного рішення для того, щоб зробити розумовий стрибок і створити оригінальну ідею.

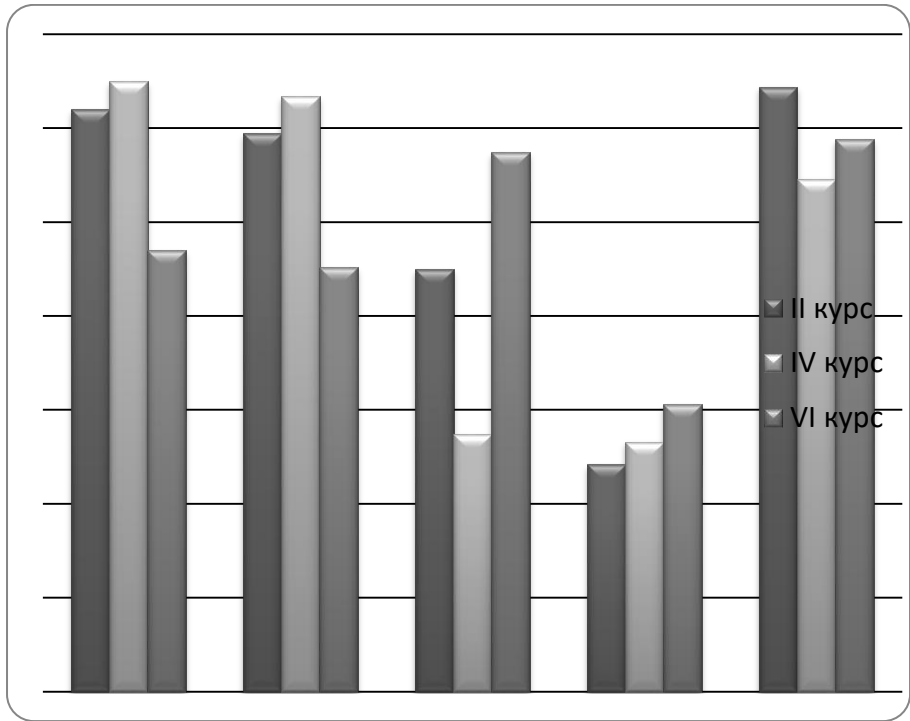

Рис. 1. Показники середніх рангів за шкалами субтестів «Незакінчені малюнки» та «Повторювані лінії» у досліджуваних групах

Заслугує на увагу той факт, що у загальній вибірці найнижчі показники спостерігаються за шкалою «розробленість», що вказує на певні труднощі студентів, незалежно від періоду навчання у ВНЗ, у сфері розвитку, апробації та впровадженні власних ідей. Такі результати стають показником існування потенційного запиту на психолого-педагогічну допомогу щодо створення оптимальних у навчально-виховному процесі умов для реалізації інноваційних ідей та пропозицій студентською молоддю.

Швидкість як показник творчої продуктивності особи є однією з найменш розвинених здатностей студентів-випускників. Разом з тим, оригінальність в їхній діяльності істотно відрізняється ступенем прояву у порівнянні з показниками студентів інших досліджуваних груп. Тобто, брак швидкості реагування і творчої активності на останніх курсах навчання у ВНЗ компенсується розвиненістю одного з найважливіших показників креативності – оригінальністю, що свідчить про

самобутність, нешаблонність, особливості творчого мислення студентів на етапі завершення професійної підготовки.

Слід відзначити, що оригінальність як складова креативності, яка характеризується здатністю висувати непересічні та новаторські ідеї, тісно взаємопов'язана із наступними індивідуально-типологічними особливостями особистості: безтурботність (F) ($r=0,499$, $p=0,025$), гнучкість (N) ($r=0,258$, $p=0,046$), радикалізм (Q_1) ($r=0,264$, $p=0,042$).

Цікавими і подекуди парадоксальними виявилися результати порівняльного аналізу за показниками методики «Діагностика вербальної креативності» (С. Медника). Не дивлячись на те, що показники середніх рангів у досліджуваних групах істотно відрізняються статистично достовірного підтвердження розбіжностей, що спостерігаються не виявлено.

З'ясовано, що саме дисциплінованість, самоконтроль та вміння підпорядковувати себе, а не спонтанність як залежність від настроїв (фактор Q_3), розважливості, розсудливості (фактор F), а також соціальна сміливість, комунікабельність, доброзичливість (фактор N) позитивно позначається на результатах анкети, тобто студенти які мають високі показники за даним фактором, відвідують тренінги, майстер-класи, проявляють бажання проводити науково-дослідну роботу. Слід зауважити, що позаурочна активність студентів збільшується у студентів випускників.

Таким чином, припущення про те, що процес професійної підготовки психологів впливає на розвиток креативності отримав своє підтвердження.

Логіка подальшого аналізу передбачає вивчення особливостей впливу індивідуально-типологічних особливостей особистості на показники розвитку креативності. З цією метою був здійснений кореляційний аналіз з використанням коефіцієнту ро-Спірмена.

Так, з'ясовано, що емоційна стійкість та зрілість Я підкріплюються здатністю пізнавати складні явища, проявляти інтерес до складних речей і ідей. Високі показники за Фактором F (безтурботність) позитивно позначаються на прояві таких складових креативності, як допитливість ($r=0,342$, $p=0,007$), складність у пізнанні нового ($r=0,402$, $p=0,001$), оригінальність ($r=0,499$, $p=0,025$), а також вони безпосередньо пов'язані із результатами анкети ($r=0,341$, $p=0,008$), а саме отримання знань через проблемні методи навчання. Сміливість як здатність приймати самостійні, неординарні рішення (фактор N) виявляється у творчому процесі через схильність до ризику ($r=0,522$, $p=0,000$), допитливість ($r=0,324$, $p=0,011$), та складність ($r=0,3$, $p=0,020$). Тобто, природна активність, контактність, товариськість, впевненість у собі сприяють тому, що юнаки допускають можливість помилок, здатні відстоювати власні ідеї, воліють вивчати нові речі та ідеї, шукають різні шляхи та можливості вирішення завдань, а також проявляють наполегливість, щоб досягнення своєї мети.

За фактором L (довірливість – підозрілість) всі знайдені взаємозв'язки з «допитливістю» ($r=-0,294$, $p=-0,023$), «гнучкістю» ($r=-0,266$, $p=-0,043$) та «розробленістю» ($r=-0,446$, $p=-0,022$) обернено пропорційні. Тож, саме довірливість, терпимість до людей, поступливість, відвертість та оптимістичність сприяють розвиткові таких показників креативності, як цікавість, здатність використовувати різноманітні стратегії вирішення проблем, а також схильність до винахідницької і конструктивної діяльності.

Доведено, що чим нижчими є показники за шкалою «самостійність-навіюваність» (фактор Q₂), тим більш ймовірним буде розвиток схильності до ризику ($r=0,277$, $p=-0,032$), складності у пізнанні нового ($r=0,296$, $p=-0,022$) та гнучкості у вирішенні творчих завдань ($r=0,3$, $p=-0,022$). Саме особистісні незалежність, орієнтація на власні рішення, самостійність, винахідливість, прагнення мати власну думку впливають на розвиток зазначених показників креативності.

З'ясовано, що саме дисциплінованість, а не спонтанність як потурання своїм бажанням та залежність від настроїв (фактор Q₃) позитивно позначається на результатах анкети, де з'ясовувалась їх навчальна активність. Тобто студенти які мають високі показники за даним фактором, відвідують тренінги, майстер-класи, проявляють бажання проводити науково-дослідну роботу.

За фактором Q4 (спокійність-напруженість) існують обернено пропорційні взаємозв'язки із фактором розробленості ($r=0,629$, $p=-0,038$). Тобто стан внутрішньої розслабленості та задоволеності потреб є детермінантою досягнення успіхів у творчій, винахідницькій та конструктивній активності.

Заслуговує на увагу той факт, що оригінальність як складова креативності, що характеризується здатністю висувати непересічні та новаторські ідеї, тісно взаємопов'язана із наступними індивідуально-типологічними особливостями особистості: безтурботність ($r=0,499$, $p=0,025$), гнучкість ($r=0,258$, $p=0,046$), радикалізм ($r=0,264$, $p=0,042$), спонтанність та зосередженість. Таким чином, оригінальність як показник креативності безпосередньо залежить від розвитку проникливості, здатності розуміти людей і прихованих мотивів їхньої поведінки, тонкого смаку, переважання естетичних почуттів, здатності сумніватися у непохитності авторитетів, сприймати зміни та бути відкритим до нових ідей, бути безпосереднім та захоплюватися справою.

Висновки. Отже, проведене нами дослідження дозволяє зробити висновок про те, що процес професійної підготовки майбутніх психологів-консультантів впливає на розвиток креативності студентів. Однак слід звернути увагу на необхідність врахування в навчальному процесі підготовки цієї категорії студентів розвиток індивідуально-психологічних властивостей особистості студентів таких як: довірливість, самостійність, дисциплінованість, спонтанність та ін..

Перспективи подальшого дослідження. Подальшого більш глибокого дослідження потребують питання розробки моделі розвитку креативності у студентів психологів в процесі професійної підготовки.

Список використаної літератури

1. Большой психологический словарь. – 4-е изд., расширенное / Сост. и общ. ред. Б. Г. Мещеряков., В. П. Зинченко. – М.: АСТ: АСТ Москва; СПб.: Прайм-ЕВРОЗНАК, 2009. – 811с. – С.299.
2. Современный психологический словарь / под. ред. Б. Г. Мещерякова, В. П. Зинченко. – СПб.: Прайм-ЕВРОЗНАК, 2007 – 490с.
3. Степанов С.С. Популярная психологическая энциклопедия. – М.: Изд-во Экомо, 2005. – С. 328 – 331.

Транслітерація

1. Bolshoi psihologicheskiy slovar. – 4-e izd., / sost. i obsh. red. B.G.Mesheryakov., V.P. Zinchenko. – M.: AST: AST Moskva; SPb.: Praym-EVROZNAK, 2009. – 2009. – 811s. – S. 299.

2. Sovremenniy psihologicheskiy slovar / pod. red. B.G.Mesheryakova, V.P. Zinchenko. – SPb.: Praym-EVROZNAK, 2007. – 499 s.

3. Stepanov S.S. Populyarnaya psichologicheskaya enciklopediya. – M.: izd-vo Ekomo, 2005. – S. 328 – 331.

Дворниченко Л. Л.

Психологические особенности креативности будущих психологов - консультантов

В статье приведены результаты исследования психологических особенностей креативности у студентов будущих психологов-консультантов. Акцентируется внимание на различиях в толковании понятий «творчество» и «креативность». Показано, что студенты разных лет обучения имеют статистические различия в уровне развития креативности.

Кроме того установлено, что между индивидуально-типологическими характеристиками личности и показателями развития креативности существует взаимосвязь. Выяснено, что дисциплинированность, а не спонтанность как зависимость от настроений, положительно влияет на уровень развития креативности в учебной деятельности.

Установлено, что среди показателей творческого мышления существуют различия в их проявлениях в зависимости от уровня профессиональной подготовки. Так беглость как показатель творческой продуктивности личности является одной из наименее развитых способностей студентов-выпускников. Вместе с тем, оригинальность существенно отличается степенью проявления по сравнению с показателями студентов начальных курсов. Поэтому нехватка беглости реагирования и творческой активности на последних курсах обучения в вузе компенсируется развитостью одного из важнейших показателей креативности – оригинальности.

Обращается внимание на специфичность подготовки психологов-консультантов и подчеркивается необходимость разработки модели развития креативности у будущих психологов-консультантов в процессе профессионального обучения.

Ключевые слова: психолог-консультант, креативность, творчество, показатели творческого мышления: беглость, гибкость, оригинальность, разработанность.

Dvornichenko L.L.

Psychological features of creativity among future psychologists-consultants

The results of the study of psychological characteristics of creativity among students future psychologists and consultants have been given. Attention is focused on differences in the interpretation of the concepts of "creation" and "creativity". It has been shown that students of different years of study statistically differ in the level of creativity.

Correlation between individual typological characteristics of personality and indicators of creativity development has been found. It has been found that discipline, not a spontaneous as a self-indulgence and dependence on sentiment, positive impact on the

level of creativity in the educational activity. It has been proved that the lower indicators of autonomy, the more probable is the development of risk exposure, difficulty in cognition of new and flexibility in solving creative problems.

It has been found that among the indicators of creative thinking there are differences in their manifestation depending on the level of professional training. Thus speed as an indicator of person's creative productivity is one of the least developed abilities of graduate students. However, the originality in their work is significantly different by a degree of manifestation compared with students of the initial rate. So, the lack of responsiveness and creative activity in the last year of study at the university is compensated by sophistication of one of the most important indicators of creativity – originality.

The specificity of training of psychologists and consultants has been determined. The need of development of a model of creativity among the future psychologists and consultants during professional training has been emphasized.

Key words: *psychologist and consultant, creativity, creation, creative thinking indicators: speed, flexibility, originality is developed.*

Дворніченко Лариса Леонідівна – кандидат філософських наук, доцент, доцент кафедри практичної психології Сумського державного педагогічного університету імені А.С.Макаренкаю, м. Суми.

УДК 159.922.76

Железнякова Ю.В.

АДИКТИВНА ПОВЕДІНКА ЯК НАСЛІДОК СУБ'ЄКТИВНОГО ПОЧУТТЯ САМОТНОСТІ МОЛОДШИХ ПІДЛІТКІВ

На даний час в Україні, у зв'язку із змінами у суспільній свідомості, зріс інтерес до вивчення почуття самотності як однієї з причин відхилень у поведінці дітей та підлітків, викликаних збільшенням груп ризику серед них, розширенням соціально дезадаптованого прошарку населення, обтяженого проблемами відчуженості і самотності, внаслідок чого зростає ймовірність різних проявів у них адиктивної поведінки.

Немає єдиної думки не лише про причини виникнення підліткової самотності, але і про саме існування такого явища як підліткове почуття самотності. Будучи однією з найменш адаптованих і соціально незахищених груп, підлітки часто стикаються з невизначеністю, невпевненістю, тривожністю. Результатом цього став вихід на перший план у ряді інших психолого-педагогічних проблем, проблеми підліткового почуття самотності і його впливу на формування адиктивної поведінки. Це означає, що перед фахівцями стоїть завдання виявлення групи ризику неповнолітніх – тобто тих, хто з високою часткою ймовірності може почати зловживати алкоголем або наркотиками. Виділяється значна кількість біологічних, психологічних, соціальних факторів, які, як правило, описуються окремо один від одного без урахування їх взаємного системного і динамічного впливу на формування адиктивної поведінки, що не дозволяє цілісно і системно оцінювати усі ймовірні ризики формування адиктивної поведінки.